

ЦЕННОСТИТЕ НА МЛАДИТЕ БЪЛГАРИ В КОНТЕКСТА НА ЕМИГРАЦИЯТА – ТЕОРЕТИЧЕН ОБЗОР И МОДИФИЦИРАНА ВЕРСИЯ НА МЕТОД ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЦЕННОСТИТЕ НА ШВАРЦ¹

**Антоанета РУСИНОВА-ХРИСТОВА,
Цветелина ПАНЧЕЛИЕВА, Йоанна ДРАГНЕВА**

*Институт за изследване на населението и човека
Българска академия на науките*

БЪЛГАРИЯ, гр. София 1113, ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 6

a.hristova@iphs.eu,
tsvetelina.p@iphs.eu, joannadragneva@gmail.com

Резюме. Целта на настоящата статия е да представи резултатите от проведено емпирично проучване на ценностите сред младите българи във възрастова група 18–35 г. в контекста на емиграционни нагласи, идентифицирани сред целевата група. Проучването е пилотно, проведено през юни 2021 г. сред 79 изследвани лица и е част от по-голямо предстоящо проучване с национална значимост. Въз основа на резултатите се предлага модифицирана версия на Метод за изследване на ценностите на Шварц – the Schwartz Value Survey. За целите на пилотното проучване се използват 22 айтема, първоначално обособени в 9 подскали, предназначени да измерват следните категории ценности: хедонизъм, постижение, себенасоченост, власт, сигурност, универсализъм, традиция, конформност и два обособени заедно неутрални айтема. Психометричните характеристики на модифицирана версия са много добри ($\alpha=0,867$). Въз основа на експлораторен факторен анализ по метода на главните компоненти и задълбочен съдържателен анализ се предлага нова шест факторна структура на въпросника с 16 твърдения. Новите фактори са „Семейство и традиции“, „Протестантска етика“, „Удоволствие от живота“, „Власт“, „Себенасоченост“, „Стабилност и равенство“. Модифицираната версия на въпросника за ценности, както и резултатите от проучването могат да послужат в тео-

¹ Настоящата научна статия е подготвена по Проект № КП-06-Н35/4 „Психологични детерминанти на нагласите към емиграция и жизненото планиране при младите хора, в контекста на демографските предизвикателства в България“, Финансиран по „Конкурс за финансиране на фундаментални научни изследвания – 2019 г.“ на Фонд „Научни изследвания“, МОН.

рията и практиката за идентифициране на водещи ценностни ориентации на специалисти от различни области в психотерапията, консултирането, бизнес практиката за подбор на персонал и други.

Ключови думи: ценности; Шварц; Schwartz Value Survey.

Благодарности

Настоящата научна статия е подготвена по Проект № КП-06-Н35/4 „Психологични детерминанти на нагласите към емиграция и жизненото планиране при младите хора, в контекста на демографските предизвикателства в България“, Финансиран по „Конкурс за финансиране на фундаментални научни изследвания – 2019 г.“ на Фонд „Научни изследвания“, МОН.

Статията да се цитира по следния начин:

Русинова-Христова, А., Панчелиева, Цв., Драгнева, Й. (2021). Ценностите на младите българи в контекста на емиграцията – теоретичен обзор и модифицирана версия на метод за изследване на ценностите на Шварц. *Психологични изследвания*, том 24, кн. 3, 2021, 269-288. ISSN 1311-4700 (Print); ISSN 2367-9174 (Online).

© А. Русинова-Христова, Цв. Панчелиева, Й. Драгнева, 2021

Приноси на авторите в статията:

Антоанета Русинова-Христова – теоретичен обзор, методология, анализ, заключение, използвана литература.

Цветелина Панчелиева – абстракт, въведение, теоретичен обзор, методи, обработка на данните, резултати, анализ, заключение, литература.

Йоанна Драгнева – теоретичен обзор, методология, използвана литература.

Статията е постъпила през юли 2021

Приета за публикуване през септември 2021

Публикувана през декември 2021

Авторите са прочели и одобрили окончателния вариант на ръкописа.

VALUES OF YOUNG BULGARIANS IN
THE CONTEXT OF EMIGRATION –
A THEORETICAL OVERVIEW AND A MODIFIED
VERSION OF SCHWARTZ VALUE SURVEY

Antoaneta ROUSSINOVA-HRISTOVA,
Tsvetelina PANCHELIEVA, Joanna DRAGNEVA

*Institute for Population and Human Studies
Bulgarian Academy of Sciences*

BULGARIA, Sofia 1113, Akad. G. Bonchev St, bl. 6

a.hristova@iphs.eu,
tsvetelina.p@iphs.eu, joannadragneva@gmail.com

Abstract. *The purpose of this article is to present the results of an empirical study of values among young Bulgarians in the age group 18-35 in the context of emigration attitudes identified among the target group. The study is a pilot study conducted in June 2021 among 79 participants and is part of a larger upcoming study of national importance. Based on the results, a modified version of the Schwartz Value Survey is proposed. For the purposes of the pilot study, 22 items were used, initially divided into 9 subscales, designed to measure the following categories of values: hedonism, achievement, self-direction, power, security, universalism, tradition, conformity and two separate neutral items. The psychometric characteristics of the modified version are very good ($\alpha = 0.867$). Based on an exploratory factor analysis by the main components method and in-depth content analysis, a six-factor structure of the questionnaire is proposed with 16 statements, combined as follows: family and traditions, Protestant ethics, life pleasures, power, self-direction, stability and equality. The modified version of the value questionnaire and the results from the study can be used in theory and in practice to identify leading value orientations of specialists in various fields in psychotherapy, counseling, business practice for staff selection and others.*

Keywords: values; Schwartz; Schwartz Value Survey.

The article can be cited as follows:

Roussinova-Hristova, A., Panchelieva, Ts., Dragneva, J. (2021). Tsennostite na mladite balgari v konteksta na emigratsiyata – teoretichen obzor i modifitsirana versiya na metod za izsledvane na tsennostite na Shvarts. [Values of young Bulgarians in the context of emigration – a theoretical overview and a modified version of Schwartz Value Survey]. *Psychological Research*, Volume 24, Number 3, 269-288. ISSN 1311-4700 (Print); ISSN 2367-9174 (Online), (in Bulgarian).

© A. Roussinova-Hristova, Ts. Panchelieva, J. Dragneva, 2021

Contributions

Antoaneta Roussinova-Hristova – theoretical overview, methodology, analysis, conclusions, reference list.

Tsvetelina Panchelieva – abstract, introduction, theoretical overview, methods, data analysis, results, discussion, conclusions, reference list.

Joanna Dragneva – theoretical overview, methodology, reference list.

Submitted – July 2021

Revised – September 2021

Published – December 2021

The authors have read and approved the final manuscript.

ВЪВЕДЕНИЕ

В контекста на емиграцията, ценностите и ценностната система представляват особена категория психологични детерминанти, чието проучване може ценно както за определяне на причините за миграция, така и за изучаване на мотивите на хората за напускане на страните на произход и/или за тяхното евентуално завръщане в родината. В тази връзка, основната цел на настоящата статия е да се представи теоретичен обзор на ценностите, на различните подходи и методи за изследването им с фокус върху теорията за универсалния характер на мотивационното съдържание и структура на ценностната система на индивидуално и културно ниво на Ш. Шварц (Schwartz, 1992). Представя се и взаимовръзката с емиграцията в теоретичен и емпиричен план, чрез преглед на резултати от изследвания.

ТЕОРЕТИЧЕН ОБЗОР

В теорията и специализираната литература има многобройни дефиниции, свързани със значението на понятието „ценности“. Повечето от тях могат да бъдат класифицирани в две групи: (1) „ценности“ като нещо директно прикрепено или приписано на предпочитани обекти (по-скоро свързано с понятието „стойност“ – б. а.); (2) „ценности“ като (трайни) вярвания или схващания, които тълкуват определени за личността неща, в контекста на предпочитанията, желанията, разбиранията на хората. Първата дефиниция е илюстрирана от Томас и Жнаницьки, според които под ценност разбираме „социалната стойност на нещата, които имат емпирично (количествено и качествено) съдържание, достъпно за обществото – храна, инструменти, пари“ (Thomas & Znaniecki, 1958: 21).

Втората дефиниция, превърнала се и в доминираща в психологията и социологията (за разлика от първата, която е доминантна по-скоро в икономическата теория – б. а.), е представена от Клъкхохн (Kluckhohn, 1951: 395), според който „цен-

ността е явна или имплицитна концепция, представляваща силна отличителна характеристика на индивидуалната личност (или група хора), която спрямо желанията на притежателя ѝ, влияе върху избора му на различни режими, средства и цели на действие“. Авторът подчертава, че „афективния“ (желанието, емоциите, чувствата), „когнитивния“ (концепцията на действие, информираността, знанието, убежденията, вярванията) и „конативния“ (селекцията, избора на средства за действие) са ключовите компоненти на понятието „ценност“ (Kluckhohn, 1951: 395).

Решаващият момент в контекста на миграцията е разликата между нещо, което хората просто желаят (по същество) и нещо, което е замислено като желание, въз основа на някаква мотивирана преценка. Това показва, че ценностите са важни и трайни убеждения / идеали, споделяни от хората за това какво е добро или лошо, желателно или нежелателно, правилно или неправилно, както в индивидуален, така и в колективен план. Безспорно те имат силно влияние върху поведението и отношението на човек и могат да послужат като общи насоки във всякакви ситуации. И тъй като хората се променят, ценностите също се променят – въпреки, че са относително стабилни и трайни във времето, те подлежат на промяна, т.е. в различни периоди от своя живот хората могат да имат различни ценности, в зависимост от собствената им дефиниция за щастие. Важно е да се спомене, че в специализираната литература „ценностите са подредени в пространството най-малко в три дименсии: личностни, организационни и обществени, проявявайки се в различни плоскости в ценностното пространство“ (Русинова-Христова, 2016).

Ценностите са една от най-релевантните променливи, които се използват като характеристика на културата. Те отразяват споделяните от хората абстрактни идеи относно това кое е добро и желателно в обществото, те са основа за социалните норми, които предписват подходящото поведение. Хората разчитат на своите културно-ценностни ориентации за разграничаването

на проблемите и за мотивирането на други членове на обществото да подкрепят този процес. Съществуват различни подходи за изследване на ценностите, като в съвременната психология се открояват два относително противоположни подхода към изследване на структурата на ценностната система:

- Първият поставя акцент върху интензитета и промяната на ценностите, назован „структурно-енергетичен“ (Байчинска, 1994);
- Вторият подход интерпретира най-вече смислово-съдържателния аспект на ценностите и тяхното интернализиране в процеса на социализацията. Той се обозначава като „структурно-съдържателен“ (Байчинска, 1994).

Към структурно-съдържателния подход се отнасят теоретичните модели на Хофстеде, Трианидис, Шварц, Хампдън-Гърнър и Тромпенаарс (Русинова-Христова, 2016). Тези автори търсят универсалните изменения в организацията на ценностите за адекватното описание на индивидуалните и културни различия, от една страна, а от друга – смислово-съдържателните връзки между отделните ценности.

Социалният психолог Шалом Шварц (Schwartz, 1992) предлага теория и метод, в които ясно се разграничават индивидуалните от социалните ценности. Според Шварц съществуват седем ценностни категории, които характеризират всяка култура: консерватизъм, автономност (интелектуална и афективна), йерархия, егалитаризъм, хармония и майсторство. Моделът разглежда съдържанието и структурата на ценностите, като се концентрира върху четирите им основни въпроса (Schwartz, 1992):

- съдържанието на човешките ценности по същество;
- идентифициране на цялостен набор от ценности;
- степента, до която значението на определени ценности е еквивалентно за различните групи хора;

- как са структурирани отношенията между различните ценности.

Ш. Шварц постига значителен напредък в решаването на всеки от тези въпроси, вкл. идентифицира десет мотивационно различни типа ценности, които е вероятно да бъдат разпознати в и между културите и използвани за формиране на ценностни приоритети. Наборът от типове ценности, който е сравнително изчерпателен, обхваща практически всички типове ценности, на които индивидите приписват поне умерено значение като критерии за оценка. Чрез събирането на солидни доказателства, показващи, че значението на типовете стойности и повечето от единичните стойности, които ги съставляват, са разумно еквивалентни за повечето групи, Шварц (Schwartz, 1992) открива две основни измерения, които организират ценностните системи в интегрирана мотивационна структура с последователни ценностни конфликти и съвместимости:

- 1) тяхното мотивационно съдържание, на основата на което разработва типология на ценностите;
- 2) структурните отношения между различните типове ценности.

Всеки тип включва както терминални, така и инструментални ценности. Според Шварц (Schwartz, 1992) между мотивационните категории съществуват две фундаментални, противоположни отношения – на взаимоизключеност (конфликтност) и взаимодопълване (съвместимост), които определят универсалната структура на ценностната система.

Чрез идентифициране на универсални аспекти на ценностното съдържание и структура, този модел поставя основите за изследване на специфични за културата аспекти в бъдеще. За целта на изследването, настоящият анализ спира избора си на модела за универсалния характер на мотивационното съдържание и структура на ценностната система на индивидуално и културно ниво на Шварц. Моделът може да покаже как се определят приоритетите

на ценностите, притежавани от индивидите и как те засягат поведенческите им ориентации и избори (как ценностните приоритети влияят ли върху идентичността им, идеологиите, нагласите и действията им в социалната среда, политиката, религията и други области). Десетте ценностни категории се групират в две биполярни дименсии – себетрансцендиране срещу себеутвърждаване (self-transcendence vs. self-enhancement) и консерватизъм срещу откритост към промени (conservation vs. openness to change).

Първата алтернатива противопоставя ценностите, акцентиращи върху благополучието на социалната общност, на ценностите, свързани с преследване на лични успехи и амбиции. Себетрансцендирането обединява категориите универсализъм и доброжелателност, а себеутвърждаването – постижението и властта.

Втората алтернатива противопоставя ценностите, насочени към ограничаване на активността на Аза в името на стабилността на социалния ред, на ценностите на независимата мисъл и действие и стремежа към промяна на статуквото. Консерватизмът включва категориите традиция, сигурност и конформност, а откритостта към промени – категориите себенаоченост, хедонизъм и стимулация.

Ценностите на себетрансцендирането и консерватизма изразяват колективните интереси (collective interests), а ценностите на себеутвърждаването и откритостта към промени – индивидуалните интереси (individual interests). Колективно и индивидуално ориентираните мотивационни цели представляват най-генерализираната и фундаментална организация на ценностната система на личността (Байчинска, 1994).

Шварц дефинира 10 основни ценностни категории: „*сигурност – безопасност, хармония и стабилност в обществото, отношенията и Аза; конформност – въздържане от действия и импулси, които могат да наранят другите и да нарушат социалните очаквания или норми; традиция – уважение и приемане на обичаите и идеите, които дадена култура или религия налагат*

на личността; доброжелателност – съхранение на благосъстоянието на хората от близкото обкръжение; универсализъм – разбиране, толерантност и защита на благополучието на всички хора и на природата; себенаоченост – независимост на мисленето и действията; стимулация – разнообразие и новост в живота; хедонизъм – лични удоволствия; постижение – личен успех чрез демонстриране на компетентност, съответстваща на социалните стандарти; власт – социален статус и престиж, контрол върху хората и ресурсите“ (Schwartz, 1992, цит. по Байчинска, 2006: 2).

ВЗАИМОВРЪЗКА МЕЖДУ ЦЕННОСТИ И ЕМИГРАЦИЯ

Някои проучвания, отново базирани на теорията на Шварц и използващи неговите десет типа ценности, разглеждат връзката между ценности и емиграция. Изследванията въвеждат психологическата теория на Шварц за „основните човешки ценности“ (Schwartz, 1992) и използват данни от европейски и американски проучвания през годините, за да визуализират връзката между ценностите на Шварц и отношението към емиграцията.

Като най-развитите и важни опити досега за проверка на връзката между ценности и нагласи към емиграцията, могат да се посочат:

В проучване от 1995 г. Шварц и Савиг (Schwartz & Sagiv, 1995) изследват две групи индивиди, които разделят на „доминиращи“ и „малцинствени“. В доминиращите и малцинствените групи се изследват връзките на ценностните приоритети на индивидите с тяхната готовност за извънгрупов социален контакт. Проучване 1 изследва готовността на 151 израелски еврейски учители (доминираща група) за контакт с израелски араби (малцинство). Готовността корелира положително с подчертаването на универсализма и ценностите за самонасочване и отрицателно с подчертаването на традициите, сигурността и ценностите за конформност. Това

потвърждава интегриран набор от хипотези от теорията за ценностите на Шварц (1992). Проучване 2 изследва 199 лица учители – израелски арабски мюсюлмани (111 лица) и християни (88 лица) – и тяхната готовност за контакт с израелски евреи. Хипотезите отчитат различията между двете арабски малцинства в мотивацията да се интегрират в господстващото общество и да запазят своята уникалност. Връзките с ценностите тук също потвърждават повечето хипотези.

На индивидуално ниво, американски (Katz, Hass, 1988; Pantoja, 2006; Pettigrew, 1959), израелски (Sagiv, Schwartz, 1995), белгийски (Duriez et al., 2002) и немски (Iser, Schmidt, 2005) проучвания предоставят емпирична подкрепа за връзките между ценности и емиграция в изследваните държави. Davidov и колектив в проучване от 2008 г. (Davidov et al., 2008a) поставят началото на осигуряване на подкрепа за хипотезите на проведено през 2012 г. помасщабно проучване (Davidov, Meuleman, 2012) в голям набор от европейски страни, които включват респонденти от: Австрия (5 195), Белгия (4 311), Швейцария (4 350), Чехия (2 912), Германия (7 032), Дания (3 924), Испания (3 331), Финландия (4 708), Франция (1 568), Обединеното кралство (4 786), Унгария (3 493), Ирландия (3 282), Италия (1 159), Люксембург (873), Холандия (5 231), Норвегия (4 500), Полша (4 355), Португалия (3 352), Швеция (4 211), Словакия (2 453), което прави общо 76 305 участници. В това проучване авторите (Davidov, Meuleman, 2012) увеличават извадката в сравнение с предходното от 2008 г. (Davidov et al., 2008a) и изследват хипотезите с много по-голям набор от данни. Освен това тук се включват и контекстуални детерминанти на негативното отношение към имигрантите, като се проверява дали ценностите показват сходни ефекти в различните държави и времеви точки или дали взаимодействат с контекстуалните детерминанти в обяснението на негативното отношение към миграцията. Изследователите не доказват големи различия в ефектите на себенасочеността и сигурността по

Schwartz върху отношението към емиграция между страните (Davidov, Meuleman, 2012).

На макро ниво емпиричните констатации предоставят само смесени доказателства. Няколко американски (Semyonov et al., 2000; Quillian, 1996) и европейски (Kunovich, 2004; Lahav, 2004; Quillian, 1995; Scheepers et al., 2002; Coenders et al., 2004) проучвания подкрепят връзката между увеличения размер на емигрантското население, подобрените икономически условия и отношението към миграцията. В някои проучвания в САЩ контекстът предоставя подкрепящи констатации (Quillian, 1996) относно ефектите спрямо размера на емигрантските групи и отношението на местното население към тях, докато други проучвания в Европа откриват смесени доказателства. Други изследвания (Quillian, 1995; Scheepers et al., 2002) установяват връзка между ценностите и относителния размер на мигрантското население (измерен като проценти мигранти извън ЕС) в няколко европейски държави. Малко по-късни проучвания обаче (Semyonov et al., 2004) не намират такъв ефект. Други автори (Strabac, Listhaug, 2008), които се концентрират по-специално върху мюсюлманите, не установяват ефект от размера на мюсюлманското население върху заплахата, дължаща се на мюсюлманите по подразбиране, особено след поредиците от атентати, както в САЩ, така и в ЕС. Що се отнася до икономическите условия, автори (Quillian, 1995, 1996) намират обратна връзка между икономическите условия и отношението към емигрантите в Европа и САЩ. Те доказват, че колкото са по-добри икономическите условия в дадената страна-приемник, толкова по-малко са негативните нагласи към емигрантите и показват, че сред най-важните ценности за емигрантите по Schwartz са сигурност, себенасоченост, традиции. Освен това в проучване от 2002 г. (Scheepers et al., 2002) установява отрицателни нагласи към емиграцията като показва, че ефектът от безработицата в европейските страни се приема като заплаха, причинена от емигрантите. Някои проуч-

вания (Semyonov et al., 2006) установяват известни слаби връзки и ефекти между емиграцията и брутният вътрешен продукт (БВП) през годините.

Методи

Изследването от настоящата статия е част от по-голямо проучване по проект „№ КП-06-Н35/4 „Психологични детерминанти на нагласите към емиграция и жизненото планиране при младите хора, в контекста на демографските предизвикателства в България“, Финансиран по „Конкурс за финансиране на фундаментални научни изследвания – 2019 г.“ на Фонд „Научни изследвания“, МОН. Резултатите от него ще бъдат обявени на по-късен етап. За целите на проучването, което е част от статията е приложен Метод за изследване на ценностите на Шварц – the Schwartz Value Survey (Байчинска, 2008; Русинова-Христова, 2016). Проучването е реализирано чрез онлайн въпросник чрез платформата Survey Monkey в периода юни 2021 г. сред пилотна извадка от 280 човека, от които 79 са във възрастовата група 18–35 години. Съответно, резултатите, които представяме, са за тази възрастова група. Данните са обработени със статистическата програма SPSS, версия 22.

РЕЗУЛТАТИ

За целите на пилотното проучване се използват 22 айтема, първоначално обособени в 9 подскали, предназначени да измерват следните категории ценности: хедонизъм, постижение, себенасоченост, власт, сигурност, универсализъм, традиция, конформност и два обособени заедно неутрални айтема. Всички предложени айтеми и групирането им в общи категории е направено в резултат на анализа на качествените данни от проведени интервюта с представители на целевата група изследвани лица. Алфа на Кронбах за целия въпросник (табл. 1) показва много високо ниво на вътрешна консистентност за възрастовата група 18–35 г. (.867).

Стойностите КМО и тестът на Бартлет за сферичност са подходящи за реализиране на факторен анализ (табл. 2).

При експлораторен анализ на факторите в методиката, свободно се извличат **7 фактора**, които обясняват близо **71,5% процента от вариацията** (вж. табл. 3 и табл. 4).

Оформят се седем фактора, като въз основа на задълбочен съдържателен анализ на отделните айтеми, изследователското ни решение относно структурата на модифицираната версия на въпросника е следното:

ТАБЛИЦА 1. ВЪТРЕШНА КОНСИСТЕНТНОСТ НА ВЪПРОСНИКА, N=79

TABLE 1. RELIABILITY STATISTICS OF THE QUESTIONNAIRE, N=79

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
.867	.875	22

ТАБЛИЦА 2. КМО AND BARTLETT'S TEST^a

TABLE 2. KMO AND BARTLETT'S TEST^a

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.722
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	811,872
	Df	231
	Sig.	.000

a. Възрастова група 18–35 г.

ТАБЛИЦА 3. ОБЩА ОБЯСЕНА ВАРИАЦИЯ^АTABLE 3. SUM VARIANCE EXPLAINED ^A

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	6,211	28,232	28,232	6,211	28,232	28,232	3,461	15,733	15,733
2	2,789	12,679	40,911	2,789	12,679	40,911	3,158	14,353	30,085
3	1,863	8,468	49,379	1,863	8,468	49,379	2,035	9,248	39,333
4	1,433	6,512	55,891	1,433	6,512	55,891	1,877	8,533	47,866
5	1,298	5,899	61,791	1,298	5,899	61,791	1,817	8,260	56,127
6	1,154	5,243	67,034	1,154	5,243	67,034	1,761	8,005	64,132
7	1,001	4,552	71,586	1,001	4,552	71,586	1,640	7,454	71,586
8	,879	3,997	75,583						
9	,770	3,500	79,083						
10	,717	3,260	82,342						
11	,589	2,675	85,017						
12	,564	2,565	87,582						
13	,481	2,187	89,770						
14	,467	2,121	91,891						
15	,358	1,629	93,520						
16	,329	1,494	95,014						
17	,252	1,144	96,158						
18	,232	1,054	97,212						
19	,192	,871	98,083						
20	,167	,761	98,844						
21	,133	,604	99,449						
22	,121	,551	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

а. Възрастова група между 18–35 години

ТАБЛИЦА 4. ФАКТОРЕН АНАЛИЗ НА ВЪПРОСНИКА ^{а,в}
TABLE 4. FACTOR ANALYSIS OF THE QUESTIONNAIRE ^{a, b}

	Component						
	1	2	3	4	5	6	7
22. За мен е ценно семейството ми да не страда по повод на професионалната ми реализация.	,812	,114	,106	,053	-,064	,035	,038
13. За мен е ценно да имам семейната сигурност (защитеност на хората, които обичам).	,749	,109	,117	,089	,247	,188	-,064
16. За мен е ценно да съм в хармония с живота и природата.	,715	-,006	,092	-,112	,115	,009	,423
21. За мен е ценно да се запази баланса между личен, семеен и професионален живот.	,576	-,133	,311	,053	,212	,339	-,047
18. За мен е ценно да се запазят българските обичаи и традиции.	,534	-,007	-,168	,282	,142	,393	,228
20. За мен е ценно да приемам обстоятелствата на своя живот.	,465	-,017	-,125	,379	,088	,452	,305
14. За мен е ценно човек да притежава чист, спретнат и стегнат външен вид.	,418	,323	,017	,276	,141	-,056	,114
4. За мен е ценно да съм способен и компетентен.	-,040	,862	,106	,005	,159	,156	,175
3. За мен е ценно да работя усилено и да постигам високите си цели.	-,108	,797	,094	,113	,165	,075	,197
5. За мен е ценно да осъществявам целите си, да съм успешен.	,228	,775	,124	,187	,232	-,123	-,002
11. За мен е ценно да имам достойнството и да поддържам доброто си име в обществото.	,392	,617	,333	,052	-,167	-,031	-,123
2. За мен е ценно да се наслаждавам на живота, да изпитвам радост от храната, секса, развлеченията.	,099	,209	,864	,112	,081	,072	,017
1. За мен е ценно да изпитвам удоволствие от живота.	,117	,206	,810	,042	,183	-,016	,295
9. За мен е ценно да притежавам материални придобивки и пари.	-,040	,106	,171	,796	,299	-,019	-,116
10. За мен е ценно да постигна авторитет, възможността да ръководя и управлявам.	,191	,303	,288	,621	-,322	,028	-,157
19. За мен е ценно да се придържам към традиционните ми религиозни вярвания.	,481	,109	-,232	,582	-,148	,133	,186
7. За мен е ценно да съм независим, да разчитам на себе си.	,188	,151	,036	,031	,820	,091	,142
8. За мен е ценно да избирам собствените си цели и намерения, да съм самостоятелен/на.	,141	,344	,279	,068	,753	,051	-,025
15. За мен е ценно обществото да осигурява еднакви възможности за всички.	,081	-,021	,038	-,087	,076	,854	,200
12. За мен е ценно да има стабилност в обществото.	,317	,406	,129	,173	-,019	,640	-,243
17. За мен е ценно да се опазва околната среда.	,218	,090	,100	-,176	,044	,079	,784
6. За мен е ценно да съм оригинален/а и да разгръщам въображението си.	,003	,370	,196	,232	,085	,149	,562

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Възрастова група 18–35 години.

b. Rotation converged in 10 iterations.

ФАКТОР СЕМЕЙСТВО И ТРАДИЦИИ (ФАКТОР 1)

Първият фактор да съдържа **четири твърдения**: „22. За мен е ценно семейството ми да не страда по повод на професионалната ми реализация.“, „13. За мен е ценно да имам семейната сигурност (защитеност на хората, които обичам).“, „21. За мен е ценно да се запази баланса между личен, семеен и професионален живот.“, „18. За мен е ценно да се запазят българските обичаи и традиции.“. Този фактор включва твърдения с добри факторни тегла, а в смислосъдържателен план обединява темата за семейството, родината и традициите, които са изконно обвързани с идентичността на българина.

Надеждността на Фактор 1 е добра. За групата изследвани лица между 18 и 35 г. (N=79) е ,740. Таблицы 5 и 6 по-долу показват данните от анализа на надеждността.

ФАКТОР ПРОТЕСТАНТСКА ЕТИКА (ФАКТОР 2)

Факторът разглежда основно отношението към успеха и по-специално предполага, че успехът е резултат от лични умения, компетенции и положен труд, за да се реализират целите и желанията на индивида. В тази връзка озаглавяваме втория фактор *Протестантска етика*. Предвид добрите факторни тегла на всички айтеми в този фактор, го оставяме както е изведен от факторния ана-

ТАБЛИЦА 5. НАДЕЖДНОСТ НА ФАКТОР 1 СЕМЕЙСТВО И ТРАДИЦИИ

TABLE 5. RELIABILITY OF FACTOR 1 FAMILY AND TRADITIONS

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,740	,769	4

ТАБЛИЦА 6. СТАТИСТИКА НА АЙТЕМИТЕ ПО ФАКТОР 1 СЕМЕЙСТВО И ТРАДИЦИИ

TABLE 6. ITEM STATISTICS OF FACTOR 1 FAMILY AND TRADITIONS

Възрастова група 18–35 години	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
13. За мен е ценно да имам семейната сигурност (защитеност на хората, които обичам).	12,20	3,856	,708	,505	,627
18. За мен е ценно да се запазят българските обичаи и традиции.	12,97	3,230	,475	,303	,732
20. За мен е ценно да приемам обстоятелствата на своя живот.	12,63	4,081	,473	,307	,715
22. За мен е ценно семейството ми да не страда по повод на професионалната ми реализация.	12,96	2,986	,591	,378	,650

ТАБЛИЦА 7. НАДЕЖНОСТ НА ФАКТОР 2 *ПРОТЕСТАНТСКА ЕТИКА*

TABLE 7. RELIABILITY OF FACTOR 2 *PROTESTANT ETHICS*

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,830	,832	4

ТАБЛИЦА 8. ОБЩА СТАТИСТИКА НА АЙТЕМИТЕ ПО ФАКТОР 2 *ПРОТЕСТАНТСКА ЕТИКА* (ITEM-TOTAL STATISTICS)

TABLE 8. ITEM-TOTAL STATISTICS OF FACTOR 2 *PROTESTANT ETHICS*

Възрастова група 18–35 години	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
3. За мен е ценно да работя усилено и да постигам високите си цели.	12,76	2,441	,670	,577	,780
4. За мен е ценно да съм способен и компетентен.	12,57	2,402	,741	,635	,749
5. За мен е ценно да осъществявам целите си, да съм успешен.	12,73	2,275	,726	,534	,753
11. За мен е ценно да имам достойнството и да поддържам доброто си име в обществото.	12,86	2,634	,509	,313	,852

лиз. Включват се следните **четири твърдения**: „4. За мен е ценно да съм способен и компетентен.“, „3. За мен е ценно да работя усилено и да постигам високите си цели.“, „5. За мен е ценно да осъществявам целите си, да съм успешен.“, „11. За мен е ценно да имам достойнството и да поддържам доброто си име в обществото.“.

Надеждността на Фактор 2 е висока. За групата изследвани лица между 18 и 35 г. (N=79) е **,830**. Таблиците 7 и 8 по-долу показват данните от анализа на надеждността. Резултатите ни дават основание да запазим и използваме и в последващи изследвания тази структура на фактор 2.

ФАКТОР УДОВОЛСТВИЕ ОТ ЖИВОТА (ФАКТОР 3)

Съгласно факторното групиране в този фактор остават **две твърдения**: „2. За мен е ценно да се наслаждавам на живота, да изпитвам радост от храната, секса, развлеченията.“, „1. За мен е ценно да изпитвам удоволствие от живота.“. И двата айтема имат много добри факторни тегла и в съдържателно отношение проверяват доколко и какво е отношението към различни удоволствия в живота. Тъй като във фактора има два айтема, е приложен корелационен анализ (табл. 9).

ТАБЛИЦА 9. КОРЕЛАЦИОНЕН АНАЛИЗ ЗА ФАКТОР 3 УДОВОЛСТВИЕ ОТ ЖИВОТА

TABLE 9. CORRELATIONS FOR FACTOR 3 LIFE PLEASURES

Възрастова група 18–35 г.		1. За мен е ценно да изпитвам удоволствие от живота.	2. За мен е ценно да се наслаждавам на живота, да изпитвам радост от храната, секса, развлеченията.
1. За мен е ценно да изпитвам удоволствие от живота.	Pearson Correlation	1	,764**
	Sig.(2-tailed)		,000
	N	79	79
2. За мен е ценно да се наслаждавам на живота, да изпитвам радост от храната, секса, развлеченията.	Pearson Correlation	,764**	1
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	79	79

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

ФАКТОР ВЛАСТ (ФАКТОР 4)

Предложението ни е да останат следните две твърдения: „9. За мен е ценно да притежавам материални придобивки и пари.“, „10. За мен е ценно да постигна авторитет, възможността да ръководя и управлявам.“. Техните факторни тегла са най-високи и тъй като в съдържателно

отношение третото твърдение не отговаря точно на заданието, той ще отпадне от фактора. Измерва се отношението към властта и доколко тя е от значение за индивида. Надеждността на фактора е приемлива, както показват таблиците по-долу (табл. 10). Отново заради съдържателното групиране, тези айтеми остават за последващо изследване.

ТАБЛИЦА 10. КОРЕЛАЦИОНЕН АНАЛИЗ ЗА ФАКТОР 4 ВЛАСТ

TABLE 10. CORRELATIONS FOR FACTOR 4 POWER

Възрастова група 18–35 г.			9. За мен е ценно да притежавам материални придобивки и пари.	10. За мен е ценно да постигна авторитет, възможността да ръководя и управлявам.
9. За мен е ценно да притежавам материални придобивки и пари.	Pearson Correlation		1	,414**
	Sig. (2-tailed)			,000
	N		79	79
10. За мен е ценно да постигна авторитет, възможността да ръководя и управлявам.	Pearson Correlation		,414**	1
	Sig. (2-tailed)			,000
	N		79	79

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

ФАКТОР СЕБЕНАСОЧЕНОСТ (ФАКТОР 5)

Факторът измерва доколко независимостта и самостоятелността са от значение за респондентите. Отчита се и ценността на самостоятелността и самостоятелното постигане на цели и желания, реализация в общ житейски аспект. Следните две твърдения се включват в този фактор: „7. За мен е ценно да съм независим, да разчитам на себе си.“, „8. За мен е ценно да избирам собствените си цели и намерения, да съм самостоятелен/на.“. Таблица 11 представя данните от корелационния анализ.

ФАКТОР СТАБИЛНОСТ И РАВЕНСТВО (ФАКТОР 6)

Факторът обединява две твърдения: „15. За мен е ценно обществото да осигурява еднакви възможности за всички.“, „12. За мен е ценно да има стабилност в обществото.“. Те отразяват идеята за равни възможности, за това обществото да „дава/осигурява“ (това е с препратка към външния локус на контрол, но той е извън обхвата на астоящия проект). Сигурността се разглежда като неизменна част на общността, в която се живее и именно това е отразено с Фактор 6.

ТАБЛИЦА 11. КОРЕЛАЦИОНЕН АНАЛИЗ ЗА ФАКТОР 5 СЕБЕНАСОЧЕНОСТ

TABLE 11. CORRELATIONS FOR FACTOR 5 SELF-DIRECTION

Възрастова група 18–35 г.		7. За мен е ценно да съм независим, да разчитам на себе си.	8. За мен е ценно да избирам собствените си цели и намерения, да съм самостоятелен/на.
7. За мен е ценно да съм независим, да разчитам на себе си.	Pearson Correlation	1	,623**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	79	79
8. За мен е ценно да избирам собствените си цели и намерения, да съм самостоятелен/на.	Pearson Correlation	,623**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	79	79

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

ТАБЛИЦА 12. КОРЕЛАЦИОНЕН АНАЛИЗ ЗА ФАКТОР 6 СТАБИЛНОСТ И РАВЕНСТВО

TABLE 12. CORRELATIONS FOR FACTOR 6 STABILITY AND EQUALITY

Възрастова група 18–35 г.		12. За мен е ценно да има стабилност в обществото.	15. За мен е ценно обществото да осигурява еднакви възможности за всички.
12. За мен е ценно да има стабилност в обществото.	Pearson Correlation	1	,402**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	79	79
15. За мен е ценно обществото да осигурява еднакви възможности за всички.	Pearson Correlation	,402**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	79	79

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Надеждността на фактора е относително добра и отново поради съдържателното оформление и стойност, изследвателското ни решение е да запазим този фактор в настоящия вариант (вж. табл. 12).

Твърденията 17. „За мен е ценно да се опазва околната среда.“ и „6. За мен е ценно да съм оригинален/а и да разгръщам въображението си.“ По статистически генерираната факторна структура би следвало да са част от един общ фактор. За съжаление, обаче, в съдържателен план, двете твърдения не са хомогенни и не измерват общ конструкт. Съответно, изследвателското ни предложение е айтемите да не се включват в никой от посочените фактори. Поради ниски айтемни тегла или поради

съдържателно несъответствие, изключваме от скалата следните твърдения: „16. За мен е ценно да съм в хармония с живота и природата.“, „20. За мен е ценно да приемам обстоятелствата на своя живот.“, „14. За мен е ценно човек да притежава чист, спретнат и стегнат външен вид.“, „19. За мен е ценно да се придържам към традиционните ми религиозни вярвания“.

КОРЕЛАЦИИ МЕЖДУ ФАКТОРИТЕ

В съответствие с очакванията ни, всички фактори имат статистически значима корелация помежду си, с изключение на фактори 3 „Удоволствия от живота“, 4 „Власт“ и 6 „Стабилност и равенство“, които кореле-

ТАБЛИЦА 13. КОРЕЛАЦИИ МЕЖДУ ФАКТОРИТЕ

TABLE 13. FACTOR CORRELATIONS

Възрастова група 18–35 години		Фактор 6 Стабилност и равенство	Фактор 5 Себена- соченост	Фактор 4 Власт	Фактор 3 Удоволствия от живота	Фактор 2 Протестантска етика	Фактор 1 Семейство и традиции
Фактор 6 Стабилност и равенство	Pearson Correlation	1	,240*	,150	,179	,243*	,462**
	Sig. (2-tailed)		,033	,186	,115	,031	,000
	N	79	79	79	79	79	79
Фактор 5 Себена- соченост	Pearson Correlation	,240*	1	,148	,360**	,409**	,281*
	Sig. (2-tailed)	,033		,192	,001	,000	,012
	N	79	79	79	79	79	79
Фактор 4 Власт	Pearson Correlation	,150	,148	1	,277*	,390**	,230*
	Sig. (2-tailed)	,186	,192		,014	,000	,041
	N	79	79	79	79	79	79
Фактор 3 Удоволствия от живота	Pearson Correlation	,179	,360**	,277*	1	,442**	,197
	Sig. (2-tailed)	,115	,001	,014		,000	,082
	N	79	79	79	79	79	79
Фактор 2 Проте- стантска етика	Pearson Correlation	,243*	,409**	,390**	,442**	1	,245*
	Sig. (2-tailed)	,031	,000	,000	,000		,029
	N	79	79	79	79	79	79
Фактор 1 Семейство и традиции	Pearson Correlation	,462**	,281*	,230*	,197	,245*	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,012	,041	,082	,029	
	N	79	79	79	79	79	79

лират значимо само с някои от факторите. Възможно обяснение е, че индивидуалистично насочените фактори не взаимодействат така активно с колективистичните и обратно (в термините на Хофстеде, 2001). В същото време, ценности като семейство и традиции се оказват силно свързани със стабилността и равенството за младите хора от извадката (18–35 години). Независимостта и самостоятелността като част от фактор *Себенасоченост* корелират с ценности като постижения и себепостояване (част от фактор *Протестантска етика*). Както е видно от табл. 13 по-долу, връзките между факторите варират от слаби до умерени.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Въпреки откритата научна литература, която се опитва да покаже различията в отношението към емиграцията, психологическите обяснения, включително тези, които използват лични ценности, остават относително малко. Този недостиг се подчертава допълнително, когато вземем предвид изследванията, посветени на причинно-следствени механизми като „теория за контактите“ или „икономическа маргинализация“, и двете от които вероятно ще засегнат много по-малко лица, отколкото универсалното съществуване на лични ценности и вероятно ще имат по-слаби ефекти, като се има предвид по-повърхностният им, краткосрочен характер в сравнение с дълбоко вкоренените ценности, представени в теорията на Schwartz. Това предполага и необходимостта от последващи проучвания за откриване на връзката между ценностната система и емиграцията, през призмата на теорията на Schwartz, включително и за нуждата от повече емпирични данни и качествени изследвания отнасящи се до българската ценностна система и връзката ѝ с емиграцията. Модифицираната версия на метод за изследване на ценностите на Шварц показва задоволителни психометрични показатели и по този начин е една от възможните насоки за задълбочен научен и практико-приложен анализ на цен-

ностите на младите българи. В структурно и съдържателно отношение въпросникът може да се използва за идентифициране на ценности и да се прилага в практиката на редица професионални групи – както в науката, така и в бизнес практиката.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Байчинска, К.** (1994). Ценности. Ценностен стрес... Ценностна криза! София: АИ Проф. М. Дринов.
2. **Байчинска, К.** (1998а). Дименсионална организация на ценностната система на българите в крос-културна и макро-социална перспектива (типологично-структурен подход). В: Юбилеен сборник на Института по психология. София: АИ Проф. М. Дринов, 85-100.
3. **Байчинска, К.** (1998b). Ценностната система на българина в условията на прехода към демократично общество. Сп. Факт, 1, 16-27.
4. **Байчинска, К.** (2000). Динамика в ценностната система на българина в прехода към демократично общество. Списание на БАН, 5, 26-30.
5. **Байчинска К. и М. Гарванова** (2006). Ценности и ценностната криза в прехода към демократично общество в България. Българско списание по психология, 2, 54-69.
6. **Байчинска, К., Гарванова, М.** (2006). Променя ли се ценностната система на съвременния българин? *Личност, социална среда, активност. III Национална конференция с международно участие 2006 г.* Благоевград, УИ „Неофит Рилски“, 107-114, 2008.
7. **Байчинска, К., М. Гарванова и С. Савова** (2006). Изменения в ценностната система на български студенти. В: *Активност и адаптация на личността в новите социални условия* (под ред. Григоров), 261-268.
8. **Байчинска, К.** (2008). Ценностният модел на българската култура и неговото изменение (1995-2005). Психологични изследвания, кн. 1, стр. 11-33.
9. **Байчинска, К.** (2011). Ценностите на съвременната българска култура. Монография. София: Гутенберг.
10. **Русинова-Христова, А.** (2016). Личност, ценности и идеологии. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.
11. **Хофстеде, Х.** (2001). Култури и организации. Софтуер на ума. Межкултурното сътрудничество и значението му за оцеляването. София.

12. **Coenders, M., M. Gijssberts & P. Scheepers** (2004). Resistance to the presence of immigrants and refugees in 22 countries. In: Gijssberts, M., L. Hagendoorn, P. Scheepers (eds), *Nationalism and Exclusion of Migrants: Cross-National Comparisons*. Ashgate, Aldershot, 97-120.
13. **Davidov, E., B. Meuleman, J. Billiet & P. Schmidt** (2008a). Values and support for immigration. A cross-country comparison, *European Sociological Review*, 24, 583-99.
14. **Davidov, E., P. Schmidt & S. Schwartz** (2008b). Bringing values back in: testing the adequacy of the European Social Survey to measure values in 20 countries, *Public Opinion Quarterly* 72, 420-45.
15. **Davidov, E. & B. Meuleman** (2012). Explaining attitudes towards immigration policies in European countries: The role of human values. *Journal of Ethnic & Migration Studies* 38, 757-775.
16. **Duriez, B., P. Luyten, B. Snauwaert & D. Hutsebaut** (2002). The importance of religiosity and values in predicting political attitudes: evidence for the continuing importance of religiosity in Flanders (Belgium), *Mental Health, Religion & Culture*, 5(1), 35-54.
17. **Iser, J. & P. Schmidt** (2005). Werte und Big Five: Trennbarkeit der Konzepte und Erklärungskraft für politische Orientierungen' [Values and the Big Five: separation of the concepts and explanatory power for political orientations]. In: Schuhmann, S. (ed), *Persönlichkeit. Eine vergessene Größe der empirischen Sozialforschung*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 301-320.
18. **Katz, I. & R. Hass** (1988). Racial ambivalence and American value conflict: correlational and priming studies of dual cognitive structures, *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 893-905.
19. **Kluckhohn, C.** (1951). Values and value-orientations in the theory of action. An exploration in definition and classification. In: Parsons, T., Shils, E.A. (Eds.), *Toward a General Theory of Action*, second ed. Harvard University Press, Harvard, 388-464.
20. **Kunovich, R.** (2004). Social structural position and prejudice: an exploration of cross-national differences in regression slopes', *Social Science Research*, 33(1): 20-44.
21. **Lahav, G.** (2004). *Immigration and Politics in the New Europe: Reinventing Borders*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
22. **Pantoja, A.** (2006). Against the tide? Core American values and attitudes toward US immigration policy in the mid-1990s, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(1), 515-531.
23. **Pettigrew, T.** (1959). Regional differences in anti-Negro prejudice, *Journal of Ab-normal and Social Psychology*, 59, 28-36.
24. **Quillian, L.** (1995). Prejudice as a response to perceived group threat: population composition and anti-immigrant and racial prejudice in Europe, *American Sociological Review*, 60(4) 586-611.
25. **Quillian, L.** (1996). Group threat and regional changes in attitudes toward African Americans, *American Journal of Sociology*, 102, 816-860.
26. **Scheepers, P., M. Gijssberts & M. Coenders** (2002). Ethnic exclusionism in European countries. Public opposition to grant civil rights to legal migrants as a response to perceived ethnic threat, *European Sociological Review*, 18(1), 1-18.
27. **Schwartz, Sh.** (1992). *Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries*. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.
28. **Schwartz, S. H. & Sagiv, L.** (1995). Identifying culture-specifics in the content and structure of values. *Journal of cross-cultural psychology*, 26(1), 92-116.
29. **Schwartz, N. & S. Sudman** (1994). *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*. Springer-Verlag, New York.
30. **Semyonov, M., Y. Haberfeld, Y. Cohen & N. Lewin-Epstein** (2000). Racial composition and occupational segregation and inequality across American cities, *Social Science Research*, 29, 175-187.
31. **Strabac, Z. & O. Listhaug** (2008). Anti-Muslim prejudice in Europe: a multi-level analysis of survey data from 30 countries, *Social Science Research*, 37, 268-286.
32. **Thomas, W. & Znaniecki, F.** (1958). *The Polish Peasant in Europe and America*, second ed., vol. 1. Dover Publ., New York (originally published in 5 Vol. 1918-1920).

REFERENCES

1. **Baychinska, K.** (1994). Values. Values' stress... Values crisis! Sofia, Prof. M. Drinov. [Cennosti. Cennosten stress...Cennostna kriza! Sofia, AI: Prof. M. Drinov] (in Bulgarian).
2. **Baychinska, K.** (1998a). Dimensional organization of the values system of Bulgarians I cross-cultural and macro-social perspective (typologically-structural approach). In: Jubilee proceedings of the Institute of psychology. So-

- fia: AP "Prof. Marin Drinov", 85-100. [Dimensionalna organizaciya na cennostnata sistema na bulgarite v cros-culturalna i makro-socialna perspectiva. Sofia: AI: Prof. Marin Drinov, 85-100]. (In Bulgarian).
3. **Baychinska, K.** (1998b). Value system of Bulgarian in the transition period towards democratic society. *Magazine Fact*, 1, 16-21. [Cennostna sistema na bulgarina v usloviqta na prehod kum demokraticno obshtestvo. Sp. Fact, 1, 16-27]. (In Bulgarian).
 4. **Baychinska, K.** (2000). Dynamics in the values system of the Bulgarians in the transition towards democratic society. *Magazine of BAS*, 5, 26-30. [Dinamika v cennostnata Sistema na bulgarina v prehoda kum demokraticno obshtestvo. Spisanie na BAN, 5, 26-30]. (In Bulgarian).
 5. **Baychinska, K., Garvanova, M.** (2006). Values and values crisis in the transition towards democratic society in Bulgaria. *Bulgarian Psychological Magazine*, 2, 54-69. [Cennosti I cennostna kriza v prehoda kum demokraticno obshtestvo v Bulgaria. Bulgarsko spisanie po psihologia, 2, 54-69]. (In Bulgarian).
 6. **Baychinska, K., Garvanova, M.** (2006). Does it change the values' system of contemporary Bulgarian? Personality, social environment, activity. III National conference with international participation 2006, Blagoevgrad, University "Neofit Rilski", 107-114, 2008. [Promenq li se cennostnata Sistema na suvremeniq bulgarin? Lichnost, socialna sreda, aktivnost. III Nacionalna konferenciq s mejdunarodno uchastie, Blagoevgrad, University "Neofit Rilski", 107-114, 2008]. (In Bulgarian).
 7. **Baychinska, K., Garvanova, M., Savova, S.** (2006). Changes in the value type of Bulgarian students. In: Activity and adaptation of the personality in the new social conditions, (under redaction of Grigorov), 261-268. [Izmeneniq v cennostnata Sistema na bulgarskite student. V: Aktivnost i adaptaciq na lichnostta v novite socialni usloviq (pod red.na Grigorov), 261-268]. (In Bulgarian).
 8. **Baychinska, K.** (2008). Value type of Bulgarian culture and its change (1995-2005). *Psychological research*, book 1, 11-33. [Cennostniq model na bulgarskata kultura I negovoto izmenenie (1995-2005). Psihologichni izsledvaniq, kniga 1, str. 11-33]. (In Bulgarian).
 9. **Baychinska, K.** (2011). Values of contemporary Bulgarian culture. Monograph. Sofia: Gutenberg. [Cennostite na suvremennata bulgarska kultura. Monografia. Sofia: Gutenberg]. (In Bulgarian).
 10. **Roussinova-Hristova, A.** (2016). Personality, values and ideologies. Sofia: AP "Prof. Marin Drinov". [Lichnost, cennosti I ideologii. Sofia: AI "Prof. Marin Drinov"]. (In Bulgarian).
 11. **Hofstede, G.** (2001). Cultures and organisations. Software of the mind. Intercultural cooperation and its importance for the survival. Sofia. [Kulturi I organizacii. Softuer na uma. Mejduki kulturna satrudnichestvo I znachenieto mu za ocelqvaneto. Sofia]. (In Bulgarian).
 12. **Coenders, M., M. Gijssberts & P. Scheepers** (2004). Resistance to the presence of immigrants and refugees in 22 countries. In: Gijssberts, M., L. Hagendoorn, P. Scheepers (eds), Nationalism and Exclusion of Migrants: Cross-National Comparisons. Ashgate, Aldershot, 97-120.
 13. **Davidov, E., B. Meuleman, J. Billiet & P. Schmidt** (2008a). Values and support for immigration. A cross-country comparison, *European Sociological Review*, 24, 583-99.
 14. **Davidov, E., P. Schmidt & S. Schwartz** (2008b). Bringing values back in: testing the adequacy of the European Social Survey to measure values in 20 countries, *Public Opinion Quarterly* 72, 420-45.
 15. **Davidov, E. & B. Meuleman** (2012). Explaining attitudes towards immigration policies in European countries: The role of human values. *Journal of Ethnic & Migration Studies* 38, 757-775.
 16. **Duriez, B., P. Luyten, B. Snauwaert & D. Hutsebaut** (2002). The importance of religiosity and values in predicting political attitudes: evidence for the continuing importance of religiosity in Flanders (Belgium), *Mental Health, Religion & Culture*, 5(1), 35-54.
 17. **Iser, J. & P. Schmidt** (2005). Werte und Big Five: Trennbarkeit der Konzepte und Erklärungskraft für politische Orientierungen' [Values and the Big Five: separation of the concepts and explanatory power for political orientations]. In: Schuhmann, S. (ed), *Persönlichkeit. Eine vergessene Größe der empirischen Sozialforschung*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 301-320.
 18. **Katz, I. & R. Hass** (1988). Racial ambivalence and American value conflict: correlational and priming studies of dual cognitive structures, *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 893-905.
 19. **Kluckhohn, C.** (1951). Values and value-orientations in the theory of action. An exploration in definition and classification. In: Parsons, T., Shils, E.A. (Eds.), *Toward a General Theory of Action*, second ed. Harvard University Press, Harvard, 388-464.

20. **Kunovich, R.** (2004). Social structural position and prejudice: an exploration of cross-national differences in regression slopes', *Social Science Research*, 33(1): 20-44.
21. **Lahav, G.** (2004). *Immigration and Politics in the New Europe: Reinventing Borders*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
22. **Pantoja, A.** (2006). Against the tide? Core American values and attitudes toward US immigration policy in the mid-1990s, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(1), 515-531.
23. **Pettigrew, T.** (1959). Regional differences in anti-Negro prejudice, *Journal of Ab-normal and Social Psychology*, 59, 28-36.
24. **Quillian, L.** (1995). Prejudice as a response to perceived group threat: population composition and anti-immigrant and racial prejudice in Europe, *American Sociological Review*, 60(4) 586-611.
25. **Quillian, L.** (1996). Group threat and regional changes in attitudes toward African Americans, *American Journal of Sociology*, 102, 816-860.
26. **Scheepers, P., M. Gijsberts & M. Coenders** (2002). Ethnic exclusionism in European countries. Public opposition to grant civil rights to legal migrants as a response to perceived ethnic threat, *European Sociological Review*, 18(1), 1-18.
27. **Schwartz, Sh.** (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.
28. **Schwartz, S. H. & Sagiv, L.** (1995). Identifying culture-specifics in the content and structure of values. *Journal of cross-cultural psychology*, 26(1), 92-116.
29. **Schwarz, N. & S. Sudman** (1994). *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*. Springer-Verlag, New York.
30. **Semyonov, M., Y. Haberfeld, Y. Cohen & N. Lewin-Epstein** (2000). Racial composition and occupational segregation and inequality across American cities, *Social Science Research*, 29, 175-187.
31. **Strabac, Z. & O. Listhaug** (2008). Anti-Muslim prejudice in Europe: a multi-level analysis of survey data from 30 countries, *Social Science Research*, 37, 268-286.
32. **Thomas, W. & Znaniecki, F.** (1958). *The Polish Peasant in Europe and America*, second ed., vol. 1. Dover Publ., New York (originally published in 5 Vol. 1918-1920).

Prof. Antoaneta Hristova, PhD
Asst. Prof. Tsvetelina Panchelieva, PhD
Joanna Dragneva, PhD student

Institute for Population and Human Studies
Bulgarian Academy of Sciences
 BULGARIA, Sofia 1113, Akad. G. Bonchev St, bl. 6

a.hristova@iphs.eu,
 tsvetelina.p@iphs.eu, joannadragneva@gmail.com